

## Amartya Kumar Sen – ekonom rozvoje a blahobytu, filozof svobody i bídy a hladu<sup>1</sup>

Štěpánka ZEMANOVÁ\*

---

### Amartya Kumar Sen – an Economist of Development and Welfare, a Philosopher of Freedom as Well as Poverty and Hunger

#### Abstract

*The article portrays the first Nobel price in economics winner coming neither from America nor from Europe, the Indian thinker Amartya Kumar Sen, with special emphasis on his career since the 1998 prestigious award. Therefore it does not focus primarily on his earlier contributions to mainstream economics, such as the analysis of preferences or the welfare economics. Instead, attention is paid to Sen's activities in the field of development studies including measuring development and poverty, specific understanding of these phenomena and his famous capability approach. At the same time Sen is showed as a researcher able to cross the borders of economic science, to regard the questions that he examines from philosophical, ethical or political aspect as well and to present them in a way accessible not only to specialists but also for broader audience. Last but not least the reader is made familiar with current Sen's professional activities and the most up-to-date impact of his scholarly work.*

**Keywords:** Amartya Sen, welfare economics, poverty, development indicators, capability approach

**JEL Classification:** B31, I32, O15

---

#### Úvod

V říjnu loňského roku uplynulo deset let ode dne, kdy poprvé převzal Nobelovu cenu za ekonomii odborník nepocházející ani z Evropy, ani z Ameriky.

---

\* Štěpánka ZEMANOVÁ, Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů, Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3, Česká republika; e-mail: zemanova@vse.cz

<sup>1</sup> Tato stať byla vypracována v rámci řešení výzkumného záměru MSM6138439909 *Governance v kontextu globalizované ekonomiky a společnosti* a grantu GA ČR 407/04/P020 *Evropeizace zahraniční politiky v oblasti lidských práv*.

Po opakované nominaci se laureátem stal Bengálec Amartya Kumar Sen,<sup>2</sup> který během své kariéry působil na předních pracovištích v Indii,<sup>3</sup> v USA<sup>4</sup> a ve Velké Británii.<sup>5</sup> Dle tiskového sdělení Královské švédské akademie věd (The Royal Swedish Academy of Science, 1998) získal toto prestižní ocenění za významný přínos k výzkumu základních problémů ekonomie blahobytu, sahající od vymezení nových způsobů měření blahobytu a chudoby, přes budování spojníc s teorií veřejné volby až k empirickým studiím hladomorů.<sup>6</sup> Vedle nového náhledu na uvedené problémy, beroucího v potaz situaci málo rozvinutých zemí a nejchudších vrstev obyvatelstva, který nepochybně úzce souvisel se Senovým původem, byl vyzdvižen interdisciplinární přístup.

Skutečnost, že Sen usiluje o zasazení ekonomických poznatků do širšího filozofického rámce, avšak nerezignuje přitom na jejich matematický základ, i zvýšený akcent na etické problémy, ostatně jasně ukazovala již jedna z jeho prvních významných publikací *Veřejná volba a společenský blahobyt* z roku 1970. Snahu o zohlednění politických a sociálních aspektů sledované problematiky pak odrážely patrně nejznámější práce *Chudoba a hladomor: Esej o nárocích a nedostatku* (1981) a *Hlad a veřejná akce* (1989), na níž se vedle Sena podílel též profesor London School of Economics a ekonomické university v Dillí Jean Drèze (Sirůček, 2005; The Royal Swedish Academy of Science, 1998).

Ve své době se volba Královské švédské akademie věd stala předmětem bouřlivé debaty. Na jejím začátku byla patrně bezprostřední reakce na udělení ceny publikovaná Robertem Pollockem ve *Wall Street Journal*, která, naopak, Senovu interdisciplinaritu a etický a filozofický rozměr jeho díla považovala za zástěrku zakrývající nedostatky v teoretickém rozpracování i v empirických

---

<sup>2</sup> Dalším takovým ekonomem se stal až v loňském roce Izraelec Robert J. Aumann.

<sup>3</sup> Kalkata, Dillí.

<sup>4</sup> Harvard, Massachusetts, Stanford, Berkeley.

<sup>5</sup> London School of Economics, Oxford, Cambridge – Trinity College.

<sup>6</sup> Ekonomie blahobytu je normativní oblastí ekonomické teorie, která hledá efektivní a spravedlivé rozdělení bohatství, resp. příjmů a spotřeby. Metodologicky čerpá zejména z mikroekonomie, zároveň se však dotýká i problémů studovaných v makroekonomii a tvoří tak spojnici mezi oběma oblastmi. Ve své původní podobě, rozpracované například A. C. Pigouem, F. Y. Edgeworthem nebo A. Marshalllem vycházela z pojetí užitku, které přináší bohatství jednotlivci. Předpokládala, že užitek je měřitelný, klesá s rostoucím příjmem a užitková funkce má u všech členů společnosti identický průběh. Uvedené předpoklady, zejména stejné vnímání užitku jednotlivci, se však později staly předmětem ostré kritiky. Jejich chápání se změnilo v rámci tzv. nové ekonomie blahobytu například díky A. Bergsonovi a P. A. Samuelsonovi. Sen v návaznosti uvedené autory a též na práce A. P. Lernerova přispěl k hledání způsobu agregace individuálních preferencí do funkce společenského blahobytu a optimální distribuce blahobytu za podmínek neměřitelnosti užitku a jeho odlišného vnímání jednotlivci. Tím se de facto přirozeně přiblížil k teorii veřejné volby, sledující především politické rozhodování o alokaci veřejných zdrojů a způsoby formulace společenských preferencí na základě odlišných zájmů jednotlivých členů společnosti.

výzkumech. Dalším kritikům vadilo, že Senův přínos spočívá spíše v rozvoji a prohloubení již existujících přístupů (Arrowova teorému nemožnosti, Rawlsovy teorie spravedlnosti, Samuelsonova konceptu odhalených preferencí, perspektivy základních potřeb Paula Streetena...), případně v polemice s nimi, než v otevírání nových oblastí výzkumu a v hledání nových témat.

Senovi příznivci, jako například významný historik Erik Hobsbawm, naopak vyjadřovali svůj údiv nad tím, že Nobelova cena, spojovaná nejvíce se Senovými pracemi ze 60. a z počátku 70. let minulého století, přišla tak pozdě. Tuto skutečnost přičítali jednak politickým důvodům, jednak liberální orientaci členů výboru rozhodujícího o udělení ceny, patrně až do asijské měnové krize v letech 1997 – 1998, s níž nekorespondoval Senův akcent na roli státu v ekonomice. Velmi pozitivně byla cena přijata v okruhu odborníků zabývajících se situací ve třetím světě, rozvojovou pomocí a rozvojovou spoluprací. Ti nevyzdvíhovali jen význam praktických dopadů Senovy práce. Vítili i samotné ocenění ekonomu sledujícího problémy rozvojových zemí. Bylo teprve druhé v pořadí a švédský výbor k němu přistoupil po téměř 20 letech.<sup>7</sup>

V souvislosti s Nobelovou cenou je Senova práce do roku 1998 nejen v zahraniční, ale i v české a slovenské odborné literatuře poměrně dobře zmapována. Textů, které by se věnovaly jeho novějším činnostem, však zejména v české a slovenské provenienci vzniklo výrazně méně. Téměř příznačné je, že v našem prostředí v posledním období největší debatu vzbudila kniha *Etika a ekonomie*, jejíž překlad vydalo nakladatelství Vyšehrad v roce 2002, avšak originál pochází z roku 1987. Pokud zde bývají citovány Senovy texty, pak jde zpravidla o ty starší, případně o práci *Rozvoj jako svoboda* (Sen, 1999), z roku 1999. Uvedený stav je dán mimo jiné i špatnou dostupností novějších děl v českých a slovenských vědeckých knihovnách<sup>8</sup> (viz Sirůček, 2005).

Následující pasáže se proto snaží ukázat Senovu odbornou činnost právě v posledním desetiletí, i když vzhledem k omezenému rozsahu mohou přinést jen některé dílčí črty. Jejich cílem je vyzdvihnout aktuální, v Nobelově ceně nezahrnuté, praktické i teoretické přínosy významného myslitele dneška. To znamená, že se nesoustředí primárně na příspěvky k hlavním otázkám ekonomické vědy, za které byla Cena švédské Říšské banky za ekonomickou vědu k upomínce na Alfreda Nobela především udělena. Pozornost věnují příspěvkům k rozvojové problematice, díky nimž Sen nyní získává pravděpodobně největší

---

<sup>7</sup> Poprvé byla v souvislosti s rozvojovou problematikou udělena Nobelova cena za ekonomii Williamu Arthuru Lewisovi a Theodoru Williamu Schultzovi v roce 1979.

<sup>8</sup> Souborný katalog ČR, podobně jako multidatabázové vyhledávání v katalozích slovenských odborných knihoven, ukazuje pouze několik exemplářů publikací *Rozvoj jako svoboda* a *Racionální a svoboda*.

uznání. Zároveň zachycují i exkurzy za hranice ekonomické vědy, které jsou v tvorbě indického badatele v poslední době stále čtenější.

Na druhou stranu text na udělení prestižního ocenění nahlíží jako na jeden z vrcholů Senovy kariéry, který ale neznamená obsahový zlom v jeho díle. Proto zejména v první části přesahuje i do období před rokem 1998 a hledá návaznost novějších prací na Senovy dřívější studie. Opomenuto nezůstává ani současné autorovo působení v odborné obci a aktuální náhledy a hodnocení jeho činnosti.

### **Normativní teorie nerovnosti a hodnocení rozvoje**

Počátky Senova zájmu o rozvojovou problematiku lze vedle autorových osobních zkušeností (zejména se situací v Bengálsku v období hladomoru v roce 1943) spatřovat v jeho zájmu o *normativní teorii nerovnosti*. Touto teorií se Sen začal v širší míře zabývat na počátku 70. let minulého století. V návaznosti na Johna Rowse hledal především odpověď na otázku, proč by společnost měla usilovat o spravedlnost a v čem taková spravedlnost spočívá. Přitom akcentoval rovnost příležitostí a zkoumal rozdíly v možnostech jejich využití, dané neekonomickými charakteristikami jednotlivců, například jejich biologickými a charakterovými vlastnostmi, pohlavím, příslušností k určité sociální skupině apod.

Zároveň Sen zaměřil svou pozornost k otázkám *definice a měření chudoby*. Zde vstoupil do debaty o tom, jak chudobu přesně vyjádřit s pomocí numerických ukazatelů. Odmítal chápání chudoby jako velmi omezeného příjmu nebo spotřeby a kritizoval ukazatele typu počet obyvatel žijících pod určitou příjmovou hranicí, označovanou za hranici bídy. Chudobu pojímal především jako neschopnost (nemožnost) jednotlivce vést důstojný a plnohodnotný život, který je v souladu s jeho představami. Rozvoj pak pro něj znamenal rozšiřování této schopnosti a možností fungování jednotlivce ve společnosti, resp. toho, co jednatel může vykonat a čím se může stát v průběhu svého života. Uvedené pojetí rozvoje, precizované počátkem 80. let, je dodnes jedním z nejcitovanějších Senových závěrů. Nesporně představuje též ono nové téma, kterých je podle kritiků Nobelovy ceny u Sena nedostatek. Do širokého povědomí v odborné literatuře i v praxi vešlo jako přístup založený na schopnosti – *capability approach* (Benicoururt, 2002; Fakuda-Parr, 2003; Sen, 1985).

### **Index chudoby**

Spolehlivý ukazatel bídy musel podle Sena odrážet několik postulátů. Zejména se měl zvyšovat, pokud dojde ke snížení příjmu u osoby nacházející se pod hranicí bídy (axiom monotónnosti), nebo pokud část příjmu náležející osobě pod

hranicí bídy případně někomu bohatšímu (axiom transferu). Dále se v něm měla výrazněji odrážet situace osob, které jsou níže pod hranicí chudoby, než osob, které se jí blíží (axiom relativní rovnosti, resp. axiom vážení na základě ordinálních hodnot blahobytu). Zároveň vycházel z jasně definovaného vztahu mezi příjmem a blahobytem a předpokládal možnost porovnávání blahobytu mezi osobami, které se nacházejí pod hranicí bídy (axiom monotónního blahobytu) (Sen, 1976).

Na základě uvedených požadavků Sen proti dosud používaným ukazatelům postavil vlastní index chudoby, vyjádřený jeho patrně nejznámější rovnicí

$$P = H \cdot [I + (1 - I) \cdot G]$$

kde  $H$  je podíl populace, jejíž příjem se nachází pod určitou předem stanovenou hranicí označovanou jako hranice bídy, na celkovém počtu obyvatelstva,  $I$  je koeficient rozdělení příjmů u populace, která se nachází pod hranicí bídy a  $G$  je koeficient vyvinutý na počátku 20. století italským ekonomem Corradem Ginim, který odráží nerovnost rozdělení příjmů v celé společnosti (Sen, 1976; 1985).

Vzhledem ke svému komplexnějšímu charakteru našel vzorec uplatnění při hodnocení pokroků, které v rozvoji dosáhly země třetího světa. Širšímu využití však bránila skutečnost, že odráží pouze jeden z aspektů této problematiky. Navíc Sen ve svém přístupu předbíhal chápání souvislostí růstu, chudoby, blahobytu a rozvoje v předních světových agenturách. Ty se v průběhu 70. let s nepříliš dobrými výsledky držely tzv. strategie zajištění základních potřeb (*basic needs strategy*), jejímž cílem bylo přerozdělení příjmů ve prospěch nemajetných vrstev obyvatelstva, bez řešení širších politických nebo sociálních příčin jejich situace. V 80. letech pak spoléhaly zejména na neviditelnou ruku trhu, ačkoli chudoba rostla absolutně i relativně a zhoršovala se většina lidských indikátorů (Lindner a Strnad, 2006). Větší praktický význam než nové chápání chudoby proto v dané době měly Senovy metody evaluace výsledků rozvojové pomoci vyvíjené pro OSN.

Senovo pojetí bídy i axiomy, z nichž vycházela matematická konstrukce indexu chudoby, se však staly východiskem pro další autory. Díky nim pak vzniklo několik významných aplikací, které lze v současné praxi považovat za etablované. Patrně neznámějším je *index lidského rozvoje* vytvořený na přelomu 80. a 90. let minulého století pro zprávy o lidském rozvoji publikované Rozvojovým fondem OSN týmem ekonomů pod vedením Pákistánců Mahbuba ul Haqua. Tento, byť poměrně diskutovaný a někdy i zatracovaný index, k němuž má jisté výhrady i sám Sen,<sup>9</sup> zachycuje tři významné schopnosti člověka: vést dlouhý

<sup>9</sup> Debaty se vedou jak ohledně celkové konstrukce indexu, resp. ukazatelů, které zohledňuje, tak kolem postupně upřesňované a doplňované metodiky jeho výpočtu i způsobů sběru vstupních dat a jejich srovnatelnosti či nesrovnatelnosti mezi jednotlivými zeměmi. Pokud se týče Senových

a zdravý život,<sup>10</sup> získat vzdělání<sup>11</sup> a mít dostatek prostředků pro zajištění dobré životní úrovně<sup>12</sup> (UNDP, 2006; Stanton, 2007; The Royal Swedish Academy of Science, 1998). Od roku 1995 se navíc v duchu Senova přístupu index lidského rozvoje doplňuje dalšími ukazateli, zohledňujícími rozdílné pozice a rozdílný přínos rozvoje pro muže a ženy, a počínaje rokem 1997 též *indexem lidské chudoby*, který má odrážet míru nedostatku a zachycuje podíl populace umírající před dovršením 40. roku věku, míru gramotnosti dospělé populace, podíl populace bez řádného *přístupu* k vodě, podvýživu u dětí a podíl obyvatel žijících pod hranicí bídy. Ke konstrukci uvedených ukazatelů ostatně Sen sám přispěl (viz Vijayamohanam, 2008).

### **Paradigma lidského rozvoje**

Počátkem této dekády prokázala opodstatněnost Senovy filozofie třídílná studie Světové banky, vycházející z rozhovorů s několika desítkami tisíc lidí žijících pod hranicí bídy v 60 zemích, neboť odhalila, že sami chudí nenahlízejí na svou bídu pouze jako na výsledek nízkého příjmu, ale chápou ji jako multi-dimenzionální problém. O tom svědčí i taková jednoduchá vymezení respondentů, jako:

*„Jsou to náklady na bydlení, nízké platy a nedostatek práce. A znamená to též nemít léky, jídlo a šaty.“*

*„Být chudý, znamená být stále unavený.“*

*„Chudoba je nedostatek svobody, ztročení drtivým břemenem každého dne, depresí a strachem, co přinese budoucnost.“*

Za další potvrzení Senových závěrů lze považovat i postupnou změnu přístupů k rozvojové pomoci a k náhledu na potřeby zemí třetího světa a jejich chudého obyvatelstva. Dříve převažovaly již zmiňované strategie zajištění základních potřeb a neoliberální přístupy, které hlavní cestu ke zlepšení spatřují v tržně orientovaných reformách rozvojových zemí a v jejich širším zapojení do mezinárodní dělby práce. Dnes se ve stále širším měřítku uplatňuje tzv. *paradigma lidského rozvoje*.

---

výtek, hlavní směřují zejména proti tomu, že index neodráží, zda se spolu s rozvojem zmírňuje nerovnost ve společnosti.

<sup>10</sup> Měřeno očekávanou délkou života, indexováno.

<sup>11</sup> Měřeno podílem gramotnosti v dospělé populaci a podílem zapsaných ke studiu na prvním až třetím stupni vzdělávacího procesu, indexováno.

<sup>12</sup> Měřeno HDP na osobu v paritě kupní síly, indexováno.

Pro paradigma lidského rozvoje, prosazovaného nejprve OSN a jejím Rozvojovým fondem a pozvolna přijímaného například i Světovou bankou nebo Mezinárodním měnovým fondem, je klíčové Senovo pojetí rozvoje jako rozšiřování schopnosti a možností jednotlivce a zlepšování uplatnění jednotlivce ve společnosti. V souladu se Senem se zlepšování kvality života jednotlivců stává důležitým předpokladem i jedním z hlavních cílů rozvoje a právě ono je zároveň sledováno též jako významný ukazatel dosažených výsledků. Vedle ekonomických aspektů se v mnohem širším měřítku řeší i mimoekonomické podmínky růstu, rozvoje a boje s chudobou. K důležitým požadavkům se zařazuje zejména demokratické vládnutí a respektování lidských práv (Fakuda-Parr, 2003).

### **Rozvoj jako svoboda**

Je více než příznačné, že první knižní publikace, kterou Sen vydal po získání Nobelovy ceny, *Rozvoj jako svoboda*, je věnována právě rozvojové problematice. V některých aspektech završuje autorovy dosavadní práce na toto téma a zpevňuje tak teoretický základ přístupu založeného na schopnosti i paradigmatu lidského rozvoje. Současně však Senovo bádání v otázkách rozvoje propojuje i s dalšími dřívějšími oblastmi autorovy činnosti, zejména s teorií veřejné volby.

V zásadě jde tedy o interdisciplinární náhled na rozvoj, zahrnující jeho historické i aktuální, ekonomické, filozofické, etické i politické a sociální aspekty. Ve dvanácti kapitolách Sen přechází od cílů a prostředků rozvoje a chápání bídy přes roli státu a trhu při vytváření příležitostí ve společnosti, potravinové problémy, hladomory, sociální změny a postavení žen v méně rozvinutých státech až k otázkám kultury, demokracie a lidských práv. Spojnici mezi těmito na první pohled dosti různorodými oblastmi zkoumání pak tvoří Senovo specifické (a s chápáním rozvoje úzce spjaté) pojetí svobody spočívající v možnostech (nebo schopnostech) člověka činit věci, které jsou pro něj významné a hodnotné (Osberg, 2000; Sen, 1999).

Vzhledem k tomu, že svobody v uvedené podobě téměř nelze dosáhnout v podmínkách podvýživy, špatné zdravotní péče a vysoké negramotnosti, Senův náhled vede k jasným závěrům, že pro zlepšení situace v málo rozvinutých zemích třetího světa jsou nutné rozsáhlé investice do vzdělání, zdravotní péče, sociálních služeb a pomoci v nezaměstnanosti. Praktickou implikací takového závěru pak není jen nutnost aktivity státu, pro jejíž upřednostňování je Sen, jak už zaznělo v úvodu, někdy kritizován. Při pohledu na rozvojové cíle tisíciletí,

zformulované OSN v tzv. Miléniové deklaraci,<sup>13</sup> případně na konsensus z Monterrey či Pařížskou deklaraci o efektivitě rozvojové pomoci, je zřejmé, že kniha koresponduje s novými strategiemi boje proti bídě, tak jak je ve svých rozvojových programech formulují mezinárodní mezivládní organizace a jak se k nim postupně přiklánějí i významní poskytovatelé mezi státy, nejen v obecném chápání pojmů chudoba a rozvoj, ale i v mnoha dalších ohledech (Sen, 1999).

Jak ukazuje T. Profant, zároveň je zde řada impulzů pro způsob fungování nevládního sektoru v zemích třetího světa, včetně podporovaných ze zahraničí (Profant, 2006). Jestli však skutečně ukazuje cestu k výraznějšímu zlepšení ve všech problémových regionech, prověří teprve nadcházející období, především rok 2015, k němuž mají být rozvojové cíle tisíciletí splněny. Hodnocení provedená pět let po vyhlášení rozvojových cílů ukazovala pokroky zejména ve východní Asii, v severní Africe a v latinské Americe. Další oblasti, jako subsaharská Afrika, západní Asie nebo státy SNS ale výraznějších posunů nedosáhly

## Svoboda a racionalita

Problematika svobody jednotlivce nahlížená z různých úhlů pohledu, ať už ekonomických, tak i neekonomických, zůstává hlavním motivem i v dalších Senových monografiích z posledního desetiletí. Autor díky tomu překračuje hranice ekonomické vědy. Svě ekonomické teorie propojuje s úvahami spadajícími spíše do oblasti filozofie, politologie, právních věd nebo etiky.

Převážně ekonomické zaměření a pro Sena typický pevný matematický základ je tak příznačný již jen pro rozsáhlý soubor esejů *Racionalita a svoboda* (2002). Sen se v něm vrací ke svým dřívějším pracím věnovaným teorii veřejné volby, kterou v průběhu poslední dekády ve svých časopiseckých statích již pomalu opustil.

Naopak, poněkud útlejší kniha *Identita a násilí: Iluze osudu* (2006), sledující vysoce aktuální problematiku konfliktů mezi skupinami s různou etnicou, národní nebo náboženskou identitou, spadá především do oblasti politické a sociální filozofie. Autor zde vede polemiku s interpretací vývoje globální politiky, s níž pod názvem *Střet civilizací v 90. letech minulého století* vystoupil Samuel Huntington (2001). Ekonomického ducha ovšem nezapře ani tentokrát. Velmi neotřele (i provokativně) tak v daném kontextu působí například srovnání volby mezi různými identitami a rozhodováním o nákupu alternativních statků v rámci příjmového omezení v úvodní kapitole (Sen, 2006, s. 5 – 6).

---

<sup>13</sup> Zejména cíle 1 – 6: odstranit extrémní chudobu a hlad, zpřístupnit základní vzdělání pro všechny, prosazovat rovnost pohlaví a dát více příležitostí ženám, omezit dětskou úmrtnost, zlepšit zdravotní stav matek, potírat HIV/AIDS, malárii a další choroby.



## Indické hospodářství

Vedle obecnějších problémů, představených v předcházející části, se Amartya Kumar Sen začal v posledním období intenzivněji věnovat Indii, jejímu politickému životu i hospodářství. Se svým dlouholetým spolupracovníkem Jeanem Drèzeem připravil druhé, doplněné vydání knihy *Indie: Rozvoj a participace* (Sen a Drèze, 2002). V něm analyzují zejména možnosti zlepšování životní úrovně v podmínkách poměrně chudé indické demokracie. Oproti prvnímu vydání z roku 1995 rozšiřují svůj záběr o náhled na dopady jaderného zbrojení a nových bezpečnostních hrozeb pocíťovaných v rámci indického subkontinentu na státní finance a na plnění rozvojových úkolů, které řeší indická vláda. Zároveň ukazují vznikající paradox mezi rychlou absorpcí nejnovějších poznatků, například v oblasti informačních technologií a počítačové techniky, a pomalým pokrokem v oblastech vzdělávání, zdravotní péče nebo ochrany životního prostředí.

Z teoretického hlediska je publikace znovu založena na Senově chápání svobody jako možnosti vést hodnotný život a rozvoje jako cesty k rozšiřování takové svobody v jejích nejrůznějších podobách a modifikacích. Hlavní předmět zájmu pak představuje vliv sociálních podmínek a veřejných politik ve vzdělávání, zdravotnictví, výživě a dalších základních aspektech života na příležitosti, které se v indických podmínkách nabízejí řadovému obyvatelstvu (Sen a Drèze, 2002).

Obecněji zaměřený protějšek díla *Indie: Rozvoj a participace* představuje Senova samostatná práce *Polemizující Ind: Stati o indické historii, kultuře a identitě* (Sen, 2005). V šestnácti textech, rozdělených do čtyř částí,<sup>14</sup> autor sleduje vývoj a nejrůznější aspekty současné podoby identity (resp. identit) v indické společnosti i místo indické kultury v globálním kontextu. Přitom chce ukázat, z jakých principů vycházejí základy současné indické demokracie. Mezi dílčí témata pak patří například problematika sociálních nerovností, postavení žen, kastovního systému, ale též vnímání Indie v zahraničí a vztahy Indie k jiným zemím a k jiným kulturám.

## Amartya Sen v současném odborném životě

Podobně jako v předcházejících dekadách Sen i po udělení Nobelovy ceny nadále patří k odborníkům vyhledávaným mezinárodními organizacemi a vládami nejen rozvojových států. K jeho nejnovějším úkolům v této oblasti patří vývoj

---

<sup>14</sup> *Voice and Heterodoxy, Culture and Communication, Politics and Protest, Reason and Identity.*

metodiky hodnocení ekonomického růstu pro francouzskou vládu. O něj Amartyu Sena (spolu s Josephem Stieglitzem) v lednu 2008 osobně požádal prezident Nicolas Sarkozy (Rediff News, 2008; The Times of India, 2008). Zadání sice na první pohled poněkud obrací logiku dlouhodobé Senovy snahy, aby ukázal, že ekonomický růst nutně neznamená zlepšování situace ve třetím světě. Nová metodika má totiž zachytit skutečnost, že přes poměrně nízké tempo růstu se ve Francii zvyšuje životní úroveň. Pozice poradce vlády, která byla Senovi nabídnuta (o vedení skupiny expertů pracujících na indexu Sarkozy požádal Stieglitze), však otvírá širší prostor pro to, aby nešlo o pouhé plnění politického úkolu, který má vzít výt z plachet kritikům francouzského kabinetu. Pokud se jej Senovi, s oblibou nahlízejícímu na zkoumané problémy z nejrůznějších úhlů pohledu, podaří využít, mohl by vzniknout zajímavý protipól jeho práce v oblasti rozvojových studií s potenciálními praktickými implikacemi pro hospodářskou politiku Francie i dalších vyspělých zemí.

Vedle stále aktivního vědce a pedagoga Sen představuje oblíbeného hosta prestižních přednáškových cyklů organizovaných předními světovými univerzitami i výzkumnými institucemi. Nadále se řadí rovněž mezi autory publikující v nejvýznamnějších odborných periodících. Podobně jako v jeho knižní tvorbě je i v časopiseckých statích patrný určitý posun. Po udělení Nobelovy ceny Sen zcela opustil otázky analýzy preferencí a veřejné volby. Aktivním účastníkem naopak zůstává v debatách o měření ekonomické výkonnosti a rozvoje a o rozvoji vůbec. Oproti minulosti se výrazně intenzivněji věnuje postavení žen v chudých společnostech, indické problematice a zdravotním službám. Zároveň se v časopisech mnohem častěji prezentuje úvahami o politice, filozofii, právu a morálce (Sen, 2008).

Nepolevující zájem o Senovu práci dokládá řada ocenění, které v průběhu posledních deseti let získal. Vedle čestných doktorátů a některých státních vyznamenání, úzce zřejmě navazujících na Nobelovu cenu, uveďme Leontieffovu cenu za významný přínos k rozvoji ekonomické teorie udělovanou Institutem pro globální rozvoj a životní prostředí (2000), mezinárodní cenu pro humanisty světové unie humanistických organizací IHEU (2002), čestné předsednictví v mezinárodní nevládní organizaci Oxfam (2000 – 2002) a cenu za celoživotní dílo Hospodářské a sociální komise OSN pro Asii a Pacifik (2007). Za zmínku rovněž stojí, že ve čtenářské anketě Amerického časopisu Foreign Policy o nejvlivnějšího intelektuála současnosti, jejíž výsledky byly zveřejněny letos v červnu, se Sen mezi nabídnutou stovkou osobností umístil na 16. příčce. Jeho knihy dnes mají čtenáři k dispozici ve více než třiceti jazycích, mimo jiné například v turečtině, albánštině nebo korejštině (viz Brown, 2002; Sen, 2008; UNESCAP, 2007).

---

\* \* \*

Pokud má být v závěru zodpovězena otázka, jaký je Amartya Kumar Sen posledního desetiletí, musí být patrně nabídnuto hned několik alternativ. Sen bezesporu utvrzuje svou pověst excelentního myslitele s téměř renesančním záběrem. Jak ukázaly předcházející části, patří k autorům polemizujícím i vzbuzujícím polemiky. V tomto smyslu určitě náleží mezi hybatele současného ekonomického myšlení, resp., jak uvádí Lubomír Mlčoch (2004), působí jako jeden z „vůdčích duchů v ekonomii“.

Zároveň, jak již bylo několikrát řečeno, Senovo dílo stále výrazněji zasahuje do jiných disciplín. Patrně se zde odráží skutečnost, že ačkoli autorova odborná dráha ještě nekončí, Sen si je vědom, že se neúprosně blíží k jejímu završení. Více než v minulosti se tak snaží, aby jeho dílo tvořilo ucelený systém, a zároveň aby bylo jako propracovaný celek i vnímáno. I když i v předcházejících letech zaznamenával ohlasy i mimo ekonomickou vědu,<sup>15</sup> dnes je v mnohem širší míře sledován například politology nebo sociology. V oblasti právních a kulturních věd vstoupila ve známost jeho kritika relativistického pojetí lidských práv a konceptu asijských hodnot. Některé argumenty Sen dodává rovněž environmentalistům a za zmínku stojí i to, že patří k nevelké skupině vědců (mužů), jejichž dílo dosáhlo uznání i v oblasti genderových studií mezi feministickými autorkami.

Ekonomům svým dílem Amartya Sen znovu a znovu připomíná, že skutečný člověk není racionálně se chovajícím strojem, který naprosto neomylně na základě svých preferencí volí mezi statky  $x$ ,  $y$  a  $z$ , jak jej s oblibou zobrazují. Milióny lidských bytostí, naopak, stojí v realitě dnes a denně před otázkou, zda si vůbec bude moci některý z těchto statků opatřit a zajistit tím pouhé přežití.

V nejobecnější rovině pak vlastním příkladem ukazuje, že jednotlivé vědní obory neexistují ve vakuu a že nemají pevné hranice, které nelze překročit. Mnoho poznatků může získat na ceně, pokud se podaří zachytit mezioborové souvztažnosti a s jejich pomocí rozkrýt praktické souvislosti mezi jednotlivými sférami společenského života. Díky tomu, že Sen je, jak řekl R. D. Tollison (2003), stejně zběhlý jak ve výpočtech, tak ve slově, sám tyto hranice pomáhá otevírat a zpřístupňuje ekonomickou vědu nejen výzkumníkům z jiných oborů, ale i širší veřejnosti. Proto pravděpodobně ještě delší dobu zůstane nejen pro ekonomy, ale i další badatele v oblasti společenských věd, autorem, s jehož dílem má smysl se seznamovat a o němž stojí za to debatovat i přemýšlet.

---

<sup>15</sup> Například počátkem 90. let vyvolal Senův článek *Chybějící ženy* v *British Medical Journal* bouřlivý (převážně kritický) ohlas demografů.

## Literatura<sup>16</sup>

- ABRHÁM, J. (2004): Ekonomický růst ve světové ekonomice. In: Mezinárodní ekonomie. Praha: Oeconomica, s. 81 – 99.
- BENICOURT, E. (2002): Is Amartya Sen a Post-Autistic Economist? Post-autistic Economics Review, No. 15 <<http://www.paecon.net/PAERReview/issue15/Benicourt15.htm>>.
- BROWN, R. (2002): International Humanist Award, Award Presentation Speech. [IHEU, World Humanist Congress, 4. 7. 2002.] Dostupné na: <<http://www.iheu.org/node/200>>.
- FAKUDA-PARR, S. (2003): The Human Development Paradigm: Operationalizing Sen's Ideas on Capabilities. Feminist Economics, 9, č. 2 – 3, s. 301 – 317.
- HUNTINGTON, S. P. (2001): Sřtět civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu. Místo vydání neuvedeno: Rybka Publisher.
- Informační centrum OSN (2000): Rozvojové cíle tisíciletí. Praha. Dostupné na: <<http://www.osn.cz/zpravodajstvi/zaber/?i=205>>
- JELÍNEK, P. (2006): Rozvojové cíle tisíciletí po první třetině. Praha: Rozvojové středisko ÚMV. <[www.rozvojovestredisko.cz/files/clanek.doc](http://www.rozvojovestredisko.cz/files/clanek.doc)>
- LINDNER, T. – STRNAD, M. (2006): Světová banka a vývoj jejích strategií v boji proti chudobě. Mezinárodní vztahy, 41, č. 2, s. 120 – 142.
- MLČOCH, L. (2004): Etika hospodářství. Obzory, 1, č. 1, s. 66 – 71.
- NARAYAN, D. et al. (2000): Voices of the Poor: Can Anyone Hear Us? New York: World Bank – Oxford University Press.
- OSBERG, L. (2000): Amartya Sen: Development as Freedom. [Recenze.] Isuma, 1, č. 2, s. 135 – 137.
- PROFANT, T. (2006): Rozvoj podľa Amartyu Sena a NGOs. Global Politics. Dostupné na: <<http://www.globalpolitics.cz/clanek/rozvojova-pomoc.html>>.
- Rediff News (2008): Amartya Sen to Advise France on Economy. Dostupné na: <<http://www.rediff.com/money/2008/jan/18look.htm>>.
- SEN, A. K. (1970): Collective Choice and Social Welfare. San Francisco: Holden Day.
- SEN, A. K. (1976): Poverty: An Ordinal Approach to Measurement. Econometrica, 44, č. 2, s. 219 – 231.
- SEN, A. K. (1981): Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation. Oxford: Clarendon Press.
- SEN, A. K. (1985): Commodities and Capabilities, Amsterdam: North-Holland.
- SEN, A. K. (1989): Development as Capabilities Expansion. Journal of Development Planning, 19, č. 1, s. 41 – 58.
- SEN, A. K. (1993): Capability and Well-Being. In: NUSSBAUM, M. C. a SEN, A. K. (eds.): The Quality of Life. Oxford: Oxford University Press, s. 30 – 53.
- SEN, A. K. (1998): The Possibility of Social Choice. Dostupné na: <[http://nobelprize.org/nobel\\_prizes/economics/laureates/1998/sen-lecture.pdf](http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/1998/sen-lecture.pdf)>.
- SEN, A. K. (1999): Development as Freedom. New York: Alfred Knopf.
- SEN, A. K. (2002): Etika a ekonomie. Praha: Vyšehrad.
- SEN, A. K. (2002): Rationality and Freedom. Cambridge: Harvard University Press.
- SEN, A. K. (2005): The Argumentative Indian. London: Penguin Books.
- SEN, A. K. (2006): Identity and Violence: The Illusion of Destiny. New York: W.W. Norton.
- SEN, A. K. (2008): Curriculum Vitae. Dostupné na: <<http://www.economics.harvard.edu/faculty/sen/cv/CV-Final.June2008.pdf>>.
- SEN, A. K. – DRÈZE, J. (1989): Hunger and Public Action. Oxford: Clarendon Press.

<sup>16</sup> Bibliografii Amartyi Kumara Sena do roku 1998 lze nalézt například na webových stránkách Centra informačních a knihovnických služeb Vysoké školy ekonomické v Praze <[http://ciks.vse.cz/Edice/nobel/Sen/sen\\_bib.aspx](http://ciks.vse.cz/Edice/nobel/Sen/sen_bib.aspx)>. Kompletní bibliografie je k dispozici na stránkách Harvardovy university <<http://www.economics.harvard.edu/faculty/sen/cv/CV-Final.June2008.pdf>>.

- SEN, A. K. – DRÈZE, J. (2002): *India: Development and Participation*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.
- SIRUČEK, P. (2005): Kontroverzní Nobelova cena za ekonomii. *Acta Oeconomica Pragensia*, 13, č. 3, s. 274 – 278.
- SOJKA, M. (2002): *Kdo byl Kdo – světoví a čeští ekonomové*. Praha: Libri.
- STANTON, E. A. (2007): *The Human Development Index: A History*. [Working Paper Series, No. 127.] Amherst: Political Economy Research Institute, University of Massachusetts. <[http://www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/working\\_papers/working\\_papers\\_101-0/WP127.pdf](http://www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/working_papers/working_papers_101-0/WP127.pdf)>.
- STEELE, J. (2000): The Guardian Profile: Amartya Sen. *The Guardian*, 31. 3. 2001, s. 6.
- SYROVÁTKA, M. (2008): Jak (ne)měřit kvalitu života. Kritické pohledy na index lidského rozvoje. *Mezinárodní vztahy*, 43, č. 1, s. 9 – 37.
- The Royal Swedish Academy of Sciences (1998): *The Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel 1998*. Stockholm: Press Release. <[http://nobelprize.org/nobel\\_prizes/economics/laureates/1998/](http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/1998/)>.
- The Times of India (2008): Sarkozy Ropes in Amartya Sen of India to Further Growth Plans. Dostupné na: <[http://timesofindia.indiatimes.com/India/Sarkozy\\_ropes\\_in\\_Amartya\\_Sen\\_to\\_further\\_growth\\_plans/articleshow/2684682.cms](http://timesofindia.indiatimes.com/India/Sarkozy_ropes_in_Amartya_Sen_to_further_growth_plans/articleshow/2684682.cms)>.
- TOLLISON, R. D. (2003): Review of Amartya Sen, *Rationality and Freedom*. *EH.Net Economic History Services*. 11. 2. 2003. <<http://eh.net/bookreviews/library/0589>>.
- UNDP (2006): *Human Development Report (2006): Beyond Scarcity: Power, Poverty and the Global Water Crisis*. New York: Palgrave Macmillan <<http://hdr.undp.org/en/media/HDR06-complete.pdf>>.
- UNESCAP (2007): Amartya Sen given UNESCAP Lifetime Achievement Award. Stockholm: Press Release, No. G/08/2007 <<http://www.unescap.org/unis/press/2007/mar/g08.asp>>.
- VIJAYAMOHANAN, P. N. (2008): CES Function, Generalized Mean and Human Poverty Index: Exploring Some Links. [MPRA Paper, No. 6951.] <<http://mpa.ub.uni-muenchen.de/6951/>>.